

ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง - ดอกไม้บรรณาการ: จากสัญลักษณ์ แห่งมิตรภาพสู่ภาพตัวแทนอำนาจการปกครอง

เกรียงไกร ช่องเฮงเส็ง^๑

บทคัดย่อ

เมื่อกล่าวถึงเครื่องบรรณาการจากบันทึกทางประวัติศาสตร์ในยุคสมัยรัฐบรรณาการ (Tributary State) หลายคนมักนึกถึง “ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง” หรือ “ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง” ทั้งที่ความจริงแล้วเครื่องบรรณาการที่ประเทศราชอื่นนำมามอบให้แก่สยามในอดีตมีทั้งผลผลิตทางการเกษตร สินค้าพื้นเมือง อาวุธ และวัตถุสิ่งของที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ จึงกล่าวได้ว่า ดอกไม้เงินดอกไม้ทองถูกประกอบสร้างให้กลายเป็นสัญลักษณ์หรือภาพตัวแทนของความแตกต่างในระดับอำนาจทางการเมืองการปกครองระหว่างรัฐที่มีความเข้มแข็งมากกว่ากับรัฐที่ยอมตกอยู่ภายใต้อำนาจ อย่างไรก็ตาม ดอกไม้เงินดอกไม้ทองมีนัยยะสำคัญที่สื่อความหมายได้มากกว่าเครื่องบรรณาการแค่เพียงอย่างเดียว กล่าวคือ เป็นเครื่องสักการะบูชาศาสนาฮินดูหรือศาสนาพุทธทางพระพุทธรูปศาสนา เสมือนสัญลักษณ์แทนการยอมรับอยู่ภายใต้บรรพบุรุษศาสนา ต่อมาคือเป็นของขวัญหรือของกำนัลเพื่อแสดงความยินดีในโอกาสการพระราชสมภพของพระราชโอรสหรือพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์สยาม เป็นสัญลักษณ์แทนความเจริญงอกงามและการเจริญเติบโตเหมือนต้นไม้ ทั้งยังเป็นสื่อกลางในการแสดงความขอบคุณหรือแสดงน้ำใจไมตรีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ยังใช้ในการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างรัฐ ใช้ประกอบพิธีเสือนบรรดาศักดิ์ของเจ้านายหรือขุนนางที่ได้รับพระราชทานพระอิสริยยศ และส่งอิทธิพลต่ออนุภูมิภาคภายในราชสำนักรวมทั้งงานวรรณกรรมของไทยด้วย

คำสำคัญ: ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง, บรรณาการ, สัญลักษณ์, ภาพตัวแทน

^๑ อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

The Golden and Silver Flowers - The Tributary Flowers: from a Symbol of Friendship to a Representation of Authority

Kriangkrai Honghengseng¹

Abstract

When discussing tributary offerings that appeared in historical records in the tributary state period, many may think of “golden and silver flowers or trees”, despite the fact that there were other kinds of the tributes that the tributary states offered to Siam, such as produce, local products, weapons and other economically valuable objects. It can be said that golden and silver flowers were construed as a symbol or a representation of political unevenness between the superior and the inferior states. Nevertheless, golden and silver flowers were more significant than being only a tribute – they became items of worship to religious objects and places, symbolizing becoming a Buddhist. They were later a gift or a tribute to felicitate the birth of a prince or princess, symbolizing the growth of the tree. They were also used for the sake of showing gratitude or royalty to the monarchy and for bartering commodity between countries. Finally, they were used in accolades or aggrandizement of the nobility or the investiture of a royal title. They also influenced Thai royal-court performing arts and literature.

Keywords: Golden and Silver Flowers; Tribute; Symbol; Representation

¹ A lecturer in Faculty of Liberal Arts, Mahidol University

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของประเพณีการมอบดอกไม้เงินดอกไม้ทองของไทย
2. เพื่อศึกษาการสื่อความหมายและการเป็นภาพตัวแทนของดอกไม้เงินดอกไม้ทองด้วยแนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

วิธีดำเนินการศึกษา

เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยสืบค้นข้อมูลผ่านเอกสาร หนังสือ งานวิจัย และบทความวิชาการที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งของไทยและต่างประเทศ รวมทั้งสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านงานวัฒนธรรม เพื่อรวบรวมข้อมูลทั้งหมดมาประมวลให้เห็นถึงประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของการมอบดอกไม้เงินดอกไม้ทอง

บทนำ

“ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง” หรือ “ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง” ในมโนทัศน์ของคนส่วนใหญ่มักเข้าใจว่าเป็นหนึ่งในเครื่องบรรณาการแบบหนึ่งในสมัยรัฐจารีต ทั้งที่ความเป็นจริงแล้วดอกไม้เงินดอกไม้ทองมีประวัติและพัฒนาการที่เป็นมากกว่าสื่อกลางในการถวญงดูลอำนาจทางการเมืองการปกครองแค่เพียงอย่างเดียว จากการทบทวนวรรณกรรมผ่านเอกสารหลักฐานทั้งของไทยและต่างประเทศ พบว่า งานวิจัยหรือบทความทางวิชาการเกี่ยวกับดอกไม้เงินดอกไม้ทองยังมีจำนวนน้อย ส่วนใหญ่ให้ข้อมูลเฉพาะประเด็นใดประเด็นหนึ่ง เช่น บทความวิชาการ เรื่อง “การถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ทำไม้ต้องเป็นต้นไม้” ของไมเคิล ไรท์ ในหนังสือ “ฝรั่งอุษาคเนย์” (ไมเคิล ไรท์, ๒๕๔๒) ได้สันนิษฐานถึงที่มาของประเพณีการมอบดอกไม้เงินดอกไม้ทองในไทย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่าอาจได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ขณะที่บทความวิชาการ เรื่อง “ภารกิจของมลายูต่อไทยในสมัยรัชกาลที่ ๒” ของไซริล สกินเนอร์ ในวารสาร “เดอะ มาเลเซีย ออฟ รอยัล เอเชียติก โซไซตี้” (Cyril Skinner, 1983) ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีการถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองของรัฐสุโขทัยและกสินันในสมัย

รัตนโกสินทร์ตอนต้น และในหนังสือประวัติศาสตร์มาเลเซีย ของบาร์บารา วัตสัน และ ลีโอนาร์ต วาย. อันดาชา ได้อธิบายถึงการมอบดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้สยามของ รัฐมลายูในสมัยศตวรรษที่ ๑๗-๑๙ เป็นต้น (บาร์บารา วัตสัน และลีโอนาร์ต วาย. อันดาชา, ๒๕๕๗) ผู้เขียนจึงได้รวบรวมข้อมูลจากหลักฐานและเอกสารดังกล่าวมา ร้อยเรียงเพื่อแสดงให้เห็นถึงประวัติความเป็นมา นัยยะสำคัญ และการสื่อความหมาย อันเป็นที่มาของสัญลักษณ์ทั้งทางพระพุทธศาสนา การแสดงความยินดี แสดง ความขอบคุณ การเมืองการปกครอง การยอมรับอำนาจในระบบชนชั้น การแลกเปลี่ยน สินค้า การประยุกต์กับนาฏศิลป์ภายในราชสำนักและวรรณกรรมไทย โดยอธิบายผ่าน แนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาว่าด้วยเรื่องสัญลักษณ์ ภาพตัวแทน และการปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์

ดอกไม้เงินดอกไม้ทองหรือต้นไม้เงินต้นไม้ทอง คืออะไร?

“ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง” หรือ “ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง” เป็นการจำลอง รูปลักษณะของดอกไม้จริงให้กลายเป็นดอกไม้ประดิษฐ์ด้วยทองและเงินเพื่อความคงทน สำหรับสักการบูชาศาสนสถานหรือศาสนวัตถุทางพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏ หลักฐานจากแหล่งโบราณคดีในเมืองตักกิลิลา ประเทศปากีสถานในปัจจุบัน ต่อมาได้เผยแพร่แนวคิดดังกล่าวเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และถูกพัฒนาจากดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองเป็นต้นไม้เงินต้นไม้ทองซึ่งมีดอกไม้เป็นส่วนประกอบหนึ่งด้วย เพื่อใช้เป็นของขวัญของกำนัลสำหรับแสดงความยินดีและเชื่อมสัมพันธ์ไมตรี ก่อนจะถูกกำหนด ให้เป็นเครื่องบรรณาการจากเมืองเจ้าของประเทศราช และใช้สำหรับการแลกเปลี่ยน สินค้าหรือผลผลิตที่เมืองใต้ปกครองต้องการได้รับ จากนั้นเจ้าเมืองประเทศราชได้นำ ไปใช้ในการเลื่อนชั้นเลื่อนตำแหน่งให้แก่ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในราชสำนักเพื่อแสดง การยอมรับพระราชอำนาจอีกด้วย

ทั้งนี้ ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง หรือต้นไม้เงินต้นไม้ทอง มีชื่อเรียกที่แตกต่างกัน ออกไป ได้แก่ ล้านนาเรียกว่า “ดอกไม้เงินดอกไม้คำ” ทางมลายูเรียกว่า “บุหงามาส ดาน เประ” (Bunga Mas Dan Perak) เป็นต้น ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ ให้ความหมายของ “ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง” ไว้ว่า “เครื่องราชบรรณาการที่ทำเป็น ต้นไม้เงินต้นไม้ทองเป็นคู่ ซึ่งเมืองขึ้นส่งมาถวายแก่พระเจ้าแผ่นดินทุกๆ ๓ ปี; เครื่อง

สักการะที่เจ้านายหรือขุนนางที่มีบรรดาศักดิ์ตั้งแต่เจ้าพระยาขึ้นไปถวายพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อได้รับสถาปนาให้ทรงกรมหรือเลื่อนกรมให้สูงขึ้น หรือเมื่อได้รับพระราชทานตั้งยศ” (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖, น. ๔๕๓) จะเห็นได้ว่าเป็นการนิยามความหมายที่ครอบคลุมเฉพาะ ๒ ประเด็นหลักระหว่างเป็นเครื่องบรรณาการกับสื่อกลางในการเลื่อนชั้นหรือตำแหน่งหน้าที่เท่านั้น

ลักษณะทั่วไปของดอกไม้เงินดอกไม้ทอง

รูปที่ ๑ ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง, ที่มา: พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติมาเลเซีย

ลักษณะทั่วไปของดอกไม้เงินดอกไม้ทองหรือต้นไม้เงินต้นไม้ทองได้บันทึกไว้ในเอกสารทางประวัติศาสตร์และรูปภาพของทั้งไทยและต่างประเทศ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาปรากฏในเอกสารทางวิชาการด้านประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศมาเลเซียระบุว่า (Bunga emas, p. 288) มีความสูงประมาณ ๑.๘ เมตร ลำต้นทำมาจากไม้สักแล้วหุ้มด้วยทองคำบริสุทธิ์อีกชั้นหนึ่ง มีฐานสามารถตั้งได้

แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์พบว่ามีการบรรจุต้นไม้เงินต้นไม้ทองลงในกระถาง ส่วนพุ่มไม้จะมีทั้งหมด ๔ กิ่ง ทำเป็นชั้นลดหลั่นกันออกไป โดยแต่ละกิ่งไม้ใหญ่ทั้ง ๔ กิ่งจะมีก้านย่อยแตกออกมาอีกกิ่งละ ๓ ก้าน ซึ่งในแต่ละก้านจะมีใบขนาดยาวประมาณ ๒.๕ เมตร จำนวน ๕ ใบประดับตกแต่งอยู่ โดยในส่วนปลายของแต่ละก้านจะมีดอกไม้ทองคำ ซึ่งแต่ละดอกจะมีจำนวน ๔ กลีบ นอกจากนี้ บนยอดสุดของต้นไม้จะมีนกพิราบสีทองเกาะอยู่ ใช้ระยะเวลาในการประดิษฐ์ต้นไม้เงินต้นไม้ทองทั้งสิ้นราว ๖ เดือน โดยต้นทุนค่าใช้จ่ายในการทำได้มาจากภาษีรัชชูปการของประชาชน มีมูลค่าราว ๑ พันเหรียญสเปนในสมัยนั้น หากเป็นดอกไม้เงินดอกไม้ทองของรัฐเคดะห์มีมูลค่าราว ๕,๐๐๐ ริงกิตมาเลเซียในสมัยนั้น ส่วนของรัฐปะลิสมีมูลค่าราว ๒,๐๐๐ ริงกิตมาเลเซีย เป็นต้น

กระบวนการขนส่งจากมลายูไปยังสยามจะใช้เรือที่จัดสร้างขึ้นเฉพาะสำหรับบรรทุกบุงงามาสนเท่านั้น เรียกว่า “Perahu Banga Emas” หรือ “เรือสุวรรณบุปผา” (เรือดอกไม้ทองคำ) ทั้งยังมีเครื่องประกอบอื่น ๆ อีก ได้แก่ หอกเงินที่มีด้ามจับสีทอง จำนวน ๔ เล่ม สร้อยคอทองคำจำนวน ๒ เส้น เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เครื่องประกอบอื่น ๆ สามารถสลับปรับเปลี่ยนไปตามความต้องการของเจ้าประเทศราช จะเห็นได้ว่า เคดะห์เริ่มต้นส่งต้นไม้ทองที่มีดอกไม้สีทองประดับอยู่เพียงแค่ว่า ๑ ต้น และมีดอกไม้เงินเป็นเครื่องประกอบเพียงเท่านั้น ต่อมาภายหลังพัฒนาจากของขวัญของกำนัลเพื่อแสดงความยินดีมาเป็นเครื่องบรรณาการแก่สยามได้เพิ่มเติมเป็นต้นไม้เงินต้นไม้ทองที่จัดเป็นคู่ เป็นต้นไม้สีเงินและสีทองอย่างละ ๑ ต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คู่ต้นไม้เงินต้นไม้ทองจะต้องทำด้วยเงินทองแท้ทั้งต้น ทั้งสองต้นจะต้องมีน้ำหนักเท่ากัน ทุกต้นจะต้องมีกิ่งก้าน กาบดอก และใบครบสมบูรณ์ แต่วิธีการประดับตกแต่งด้วยนกพิราบสีทองเกาะอยู่บนยอดสุดของลำต้นเหมือนกับของเคดะห์ในยุคเริ่มแรกได้เปลี่ยนไปเป็นมีจำนวนมากขึ้น ส่วนใหญ่เป็นจำนวนคู่อาจเป็น ๒ หรือ ๔ ตัวก็ได้ ทั้งยังมีสัตว์ชนิดอื่นเข้ามาประดับตกแต่งเพิ่มเติม เช่น กวางเงิน งู เป็นต้น ปราภฏให้เห็นในสมัยรัชกาลที่ ๕ คือช่วงปลายก่อนการสิ้นสุดของประเพณีถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองเป็นของบรรณาการ ดังข้อมูลในบทความ เรื่อง “หัวเมืองประเทศราช” ของบุญเกียรติ การะเวกพันธุ์ และคณะ (๒๕๖๐) ที่ระบุว่า

“หลักฐานในสมัยรัชกาลที่ ๔ พบส่งต้นไม้เงินทองสูง ๓ ศอกคือ ๗ ชั้น และไม้ขนนก ๓๐๐ ต้น หรือบางปีส่งน้ำรักแทนในจำนวน ๑๕๐ หรือ ๓๐๐ กระบอก ต้นไม้เงินต้นไม้ทองที่ส่งมาถวายไม่มีค่าทางเศรษฐกิจเมื่อเทียบกับส่วยและการเกณฑ์ สิ่งของที่มีมูลค่าสูงกว่ามาก ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เครื่องราชบรรณาการจากไทรบุรี กลับต้น ตรังกานู มีต้นไม้เงิน ๑ ต้นไม้ทอง ๑ แต่ละต้นสูง ๖ ศอก มีกิ่งไม้ ๘ ชั้น มีดอกไม้เงินทอง รวม ๖๓๘ ดอก ใบไม้เงินทอง ๙๘๐ ใบ มีหู ๕ คู่เงินคู่ทอง นกอีก ๔ ตัว และกวางเงิน ๕ บนยอดมีดอกไม้เงิน ทองใหญ่อย่างละ ๔ มีกลีบเป็น ๓ ชั้น”

นอกจากนี้ ยังมีข้อกำหนดว่ารูปร่างลักษณะความสูงต่ำของต้นไม้เงินต้นไม้ทองที่คู่กันต้องเหมือนหรือเท่ากัน หากมีกระถางหรือแจกันรองรับจะต้องเหมือนกันเป็นคู่กันด้วย โดยการบรรจุต้นไม้เงินต้นไม้ทองลงในกระถางเครื่องเคลือบนั้นปรากฏให้เห็นในสมัยรัชกาลที่ ๑ จากองเชียงสือของอนัมหรือเวียดนามในปัจจุบัน ซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากการทำเครื่องปั้นดินเผาของจีน ทั้งยังปรากฏการใช้แจกันลายยุโรปอีกด้วย เช่น ต้นไม้ทองในแจกันลายเถางุ่นศิลปะยุโรปสมัยรัตนโกสินทร์ ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ซึ่งจัดแสดงอยู่ภายในห้องจัดแสดงทรัพย์สินเบ็ดเตล็ดและเครื่องบรรณาการ ภายในศาลาเครื่องอิสริยยศ เครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญกษาปณ์ เป็นต้น ส่วนความสวยงามประณีตให้ขึ้นอยู่กับฝีมือช่างของแต่ละเมือง มักมีครอบแก้วเพื่อป้องกันการชำรุดเสียหายระหว่างทางและสะดวกในการเก็บรักษา จะเห็นว่า รูปแบบของใบไม้หรือดอกไม้สีทองและสีเงินไม่ได้กำหนดเป็นมาตรฐานว่าจะต้องมีลักษณะอย่างไร ขึ้นอยู่กับฝีมือช่างและบริบทแวดล้อมทางธรรมชาติในแต่ละภูมิภาค เช่น รูปดอกขบา ดอกพุดตาน ใบโพธิ์ เป็นต้น

จากข้อมูลของต้นไม้เงินต้นไม้ทองในสมัยรัตนโกสินทร์ข้างต้น จะเห็นได้ว่าเมื่อนำมาเทียบเคียงกับในสมัยอยุธยา มีความแตกต่างกันหลายประการ เริ่มตั้งแต่ความสูงของลำต้นที่ตั้งแต่สมัยอยุธยาเฉลี่ยอยู่ที่ ๓ ศอกปรากฏมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ แต่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ กลับมีความสูงเพิ่มมากขึ้นถึงเท่าตัว คือมีความสูงถึง ๖ ศอก ต่อมาคือจำนวนดอกและใบ ในสมัยอยุธยามีจำนวนดอกเฉลี่ย ๑๒-๑๕ ดอก ส่วนใบมีจำนวนเฉลี่ย ๕๐ ใบ และมีชั้นลดหลั่นกันประมาณ ๓ ชั้น ขณะที่ในสมัยรัตนโกสินทร์

จำนวนดอกเพิ่มขึ้นเฉลี่ย ๖๐๐ ดอก ส่วนใบเพิ่มขึ้นเฉลี่ย ๙๐๐ ใบ และมีชั้นลดหลั่นกันมากถึง ๘ ชั้น แสดงให้เห็นว่าในช่วงปลายก่อนการยกเลิกประเพณีถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองนั้น มีขนาดและปริมาณของทองคำเงินสำหรับเป็นวัตถุบูชาในการประดิษฐ์แตกต่างกันจำนวนมาก

เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับต้นไม้เงินต้นไม้ทองที่ใช้ในการศาสนาเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา มีลักษณะและขนาดเดียวกันกับข้างต้น แต่ต้นไม้เงินต้นไม้ทองที่เจ้านายและขุนนางใช้คารวะพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระกรุณาสถาปนาเลื่อนพระอิสริยยศหรือบรรดาศักดิ์ให้สูงขึ้นจะมีลักษณะเดียวกันแต่เป็นขนาดย่อมกว่า เรียกว่า “พุ่มไม้เงินพุ่มไม้ทอง” โดยจะใส่ในแจกันแก้วหรือแจกันเคลือบตามฐานะของผู้ได้บรรดาศักดิ์ปรากฏครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เช่นทรงกรมหรือขุนนางที่ได้รับบรรดาศักดิ์สูงขึ้นเป็นเจ้าพระยาจะต้องนำพุ่มไม้เงินพุ่มไม้ทองขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย หลังจากที่ได้ที่มีพระบรมราชโองการแล้ว (สารสำนักทรัพย์สินมีค่าของแผ่นดิน ฉบับที่ ๒๓ ประจำเดือนตุลาคม ๒๕๕๕ - มีนาคม ๒๕๕๖) จึงเป็นที่มาของพุ่มเงินพุ่มทองที่ใช้ในพิธีถวายสักการะแก่สถาบันพระมหากษัตริย์ สำหรับกำหนดเวลาที่เมืองประเทศราชจะต้องส่งเครื่องราชบรรณาการขึ้นอยู่กับระยะทางใกล้ไกลและความสำคัญของแต่ละเมือง บางเมืองต้องถวายบรรณาการปีละหนึ่งครั้ง แต่ปกติแล้วจะส่ง ๓ ปีต่อครั้ง

ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง: เครื่องสักการบูชาตามความเชื่อทางพุทธศาสนา

ความรู้เกี่ยวกับการประดิษฐ์ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ซึ่งเป็นการจำลองรูปลักษณะของดอกไม้สด ปรากฏการขุดค้นในแหล่งโบราณคดีที่เป็นสถูปซึ่งมีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๓-๖ บริเวณเมืองโบราณตักกสิลาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตประเทศปากีสถาน พบหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นอุบหรือผอบประดิษฐ์พระบรมสารีริกธาตุบรรจุดอกไม้ประดิษฐ์ที่ใช้วัตถุเป็นทองคำและเงินเนื่องจากมีมูลค่าและคุณค่าสูง ประกอบกับคงทนถาวรกว่าแร่ธาตุชนิดอื่น ๆ นอกจากนี้ ยังพบวัฒนธรรมการบรรจุดอกไม้สดลงในกล่องหรือหีบที่ทำด้วยหินแล้วบรรจุซ่อนไว้ภายในผอบที่ประดิษฐ์พระบรมสารีริกธาตุอีกด้วย (Marshall 1951,

p. 230-295) ทั้งนี้ ตักกสิลาและบริเวณอื่น ๆ ของอินเดียหลายแห่งเป็นศูนย์กลางทาง พุทธศาสนาและระบบเครือข่ายทางการค้า ส่งผลให้คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา จากตักกสิลาส่งอิทธิพลไปยังเครือข่ายการค้าข้ามชาติมาเป็นเวลานาน รวมทั้งดินแดน ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะคาบสมุทรมลายูและคาบสมุทรมลายูทางภาคใต้ของ ไทย (สินชัย กระบวนแสง และวรรณสิริ นุ่นสุข, ๒๕๔๕ น. ๑)

จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศอินโดนีเซียในพุทธศตวรรษที่ ๓ คราวที่พระเจ้าอโศกมหาราชส่งพระโสณะและพระอุตตระเดินทางมาเผยแผ่พระพุทธ ศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่ปรากฏการใช้ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองเพื่อสักการะพระบรมสารีริกธาตุแล้ว ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ได้เกิดรัฐ มหาอำนาจทางทะเลชื่อว่า อาณาจักรศรีวิชัย (Srivijaya) ซึ่งมีอิทธิพลตั้งแต่อินโดนีเซีย จนถึงคาบสมุทรมลายู รวมไปถึงทางใต้ของประเทศไทย โดยศาสนิกชนส่วนใหญ่เป็น นิกายมหายาน เห็นได้จากโบราณสถานสำคัญ คือ “บรมพุทโธ” หรือ “บุโรพุทโธ” ทางภาคกลางของชวา จนเกิดราชวงศ์ที่ไศเลนทร์ซึ่งต่อมามีอำนาจปกครอง อาณาจักรศรีวิชัยในพุทธศตวรรษที่ ๑๕ และได้มีการติดต่อกับราชวงศ์ปาละ แห่งเบงกอลของอินเดีย โดยอาณาจักรศรีวิชัยได้ส่งพระภิกษุไปศึกษาที่มหาวิทยาลัย นาลันทา ซึ่งกษัตริย์แห่งเบงกอลได้ให้การต้อนรับอย่างดี และทางเบงกอลได้ส่ง พระภิกษุและช่างฝีมือตีมาเผยแผ่พุทธศาสนาและสอนศิลปะสมัยปาละแก่คนใน อาณาจักรศรีวิชัยด้วย (จำนง ทองประเสริฐ, ๒๕๔๔, น. ๙๙-๑๐๐)

ทั้งนี้ คติไศเลนทร์ได้เริ่มเผยแผ่สู่อินโดนีเซียก่อนแล้วส่งอิทธิพลมายังเขมร ซึ่งเป็นอาณาจักรใหญ่ปกครองประเทศต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์มายาวนาน เมื่อพระเจ้า อุทองทรงยึดอำนาจการปกครองอาณาจักรได้จากพระเจ้าแผ่นดินเขมร จึงทรงตั้ง พระองค์ขึ้นเป็นองค์ไศเลนทร์ มิฉะนั้นจะไม่สามารถมีพระราชอำนาจปกครองดินแดน ต่าง ๆ ที่เขมรเคยปกครองมาก่อนได้ ตามคติของคนโบราณถือว่าพระมหากษัตริย์ คือองค์พระศิวะประทับอยู่บนเขาไกรลาสในป่าหิมพานต์ ด้วยเหตุนี้ดินแดนที่เป็น ประเทศราชอยู่ใต้พระบรมเดชานูภาพทั้งหมดจะต้องมีกำหนดเวลาปีละครั้งหรือ ๓ ปี ครั้งเพื่อส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองเข้ามาถวาย เพื่อแสดงว่ายังเป็นประเทศราชอยู่ โดยใช้ ต้นไม้เงินต้นไม้ทองปีละคู่หรือ ๓ ปีคู่ เพราะเหตุว่าราชอาณาจักรของพระมหากษัตริย์ เปรียบดังป่าหิมพานต์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระศิวะประทับอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ

บรรดาเมืองน้อยใหญ่ที่ต้องการจะเข้ามาอยู่ใต้พระบรมเดชาภาพต้องถือว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของป่าหิมพานต์ เสมือนเป็นการปลูกต้นไม้ในป่าหิมพานต์ (สำนักข่าวเจ้าพระยา คอลัมน์, ๒๕๕๔)

สอดคล้องกับในบทความเรื่อง “การถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ทำไมต้องเป็นต้นไม้” ของโมเคิล โรท (๒๕๔๒, น. ๔๒-๔๓) ได้ระบุว่า ประเพณีการถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองจะได้ประพุดกันมาช้านานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในสยามซึ่งได้รับต้นไม้หรืออีกสำนวนหนึ่งเรียกว่าดอกไม้จากเขมร ลาว เขียนใหม่ และนครศรีธรรมราช เป็นการผูกความสัมพันธ์กันระหว่างประเทศนอกรับกับประเทศพี่ โดยประเทศน้องฝากเนื้อฝากตัวไว้กับประเทศพี่ด้วยเครื่องบรรณาการดังกล่าว ประเพณีนี้แปลกพอใช้ เพราะทางอินเดีย-ลังกาไม่รู้จักพระราชประเพณีสยาม โดยมากจะหาต้นต่อได้ในพระเวทพระปุราณหรือพระไตรปิฎก แต่เรื่องประเทศราชถวายต้นไม้เห็นจะไม่มีเลย

จากข้อมูลและเอกสารหลักฐานข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า วัตถุประสงค์เริ่มแรกของการประดิษฐ์ดอกไม้เงินดอกไม้ทองเกิดจากความเชื่อถือศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีต้นกำเนิดในประเทศอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสักการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งขุดค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีในตักกสิลาหรือเขตประเทศปากีสถาน ในปัจจุบัน ได้เผยแพร่อิทธิพลแนวคิดดังกล่าวเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านเส้นทางการค้า โดยเริ่มจากบริเวณคาบสมุทรมาลายูก่อนเผยแพร่เข้าไปทางภาคใต้ของไทย กับอีกเส้นทางหนึ่งคือจากอินเดียเข้าสู่พม่า ล้านนา และเข้ามาสู่สยาม

จะเห็นได้ว่า คติความเชื่อในการใช้ดอกไม้เงินดอกไม้ทองบูชาพระบรมธาตุเจดีย์ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านทางภาคใต้ที่คอยควบคุมเครื่องบรรณาการจากทางมลายูเข้ามาในกรุงเทพมหานครก็ได้รับอิทธิพลของการใช้ดอกไม้เงินดอกไม้ทองสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนาเช่นกัน เรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ การใช้ประโยชน์จากดอกไม้เงินดอกไม้ทองหลังจากได้รับบรรณาการมาจากเมืองประเทศราช คือ นำมาประดับไว้บริเวณโดยรอบราชบัลลังก์เพื่อแสดงออกถึงพระราชอำนาจ ดังคำอธิบายของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ในหนังสือฝรั่งอุษาคเนย์ของโมเคิล โรท (๒๕๔๒, น. ๔๒-๔๓) ความว่า “ต้นไม้ที่ถวายนี้จะมีเรียงรายสองข้าง

พระราชบัลลังก์เหมือนป่าหิมวันต์รอบเชิงเขาไกรลาส” อีกส่วนหนึ่งจะเก็บรักษาไว้ในหอธรรมหรือศาสนสถานเพื่อถวายเป็นพุทธานุชา และมีบางส่วนที่นำดอกไม้เงินดอกไม้ทองมาหลอมรวมกันเป็นทองคำสำหรับใช้ทำเครื่องราชูปโภคต่าง ๆ

นอกจากนี้ ในงานบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระบรมอัฐิของพระมหากษัตริย์ก็ถูกนำมาใช้ประดับเป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศอีกด้วย ดังตัวอย่างในสมัยรัชกาลที่ ๕ ในวโรกาสเจริญพระชนพรรษาครบ ๓๒ พรรษา เมื่อปีพ.ศ. ๒๔๓๘ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ โดยอัญเชิญพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐานบนบุษบกทองคำ และใช้ต้นไม้ทองต้นไม้เงินล้อมบุษบก (สมศักดิ์ ฤทธิภัคดี, ๒๕๕๖) ทั้งยังนิยมนิยมนำต้นไม้ทองต้นไม้เงินเป็นเครื่องสักการะบูชาพระแก้วมรกต เช่น ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อปีพ.ศ. ๒๔๕๔ เสด็จยังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และทรงถวายต้นไม้ทองต้นไม้เงินเป็นพุทธานุชาแด่องค์พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร (สมศักดิ์ ฤทธิภัคดี, ๒๕๕๖)

ส่วนที่วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี พบการบูชารอยพระพุทธบาทด้วยต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ขณะที่วัดราชบูรณะภายในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา พบต้นไม้ทองคำที่ถวายเป็นพุทธานุชาในสมัยกรุงศรีอยุธยา ครั้นสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีหลังจากทรงชนะศึกพม่าที่ยึดครองล้านนา ได้ยกทัพหลวงกลับจากนครเชียงใหม่ เมื่อประทับแรมอยู่ ณ เมืองลำปาง พงศาวดารระบุว่าได้ถวายสักการะบูชาพระธาตุลำปางหลวงด้วยดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ส่วนในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ทรงถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองที่พระแท่นศิลาอาสน์จังหวัดอุตรดิตถ์เป็นพุทธานุชา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ (หนังสือพิมพ์ข่าวสด, ๒๕๕๙)

ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง: มิตรภาพและการแสดงความยินดี

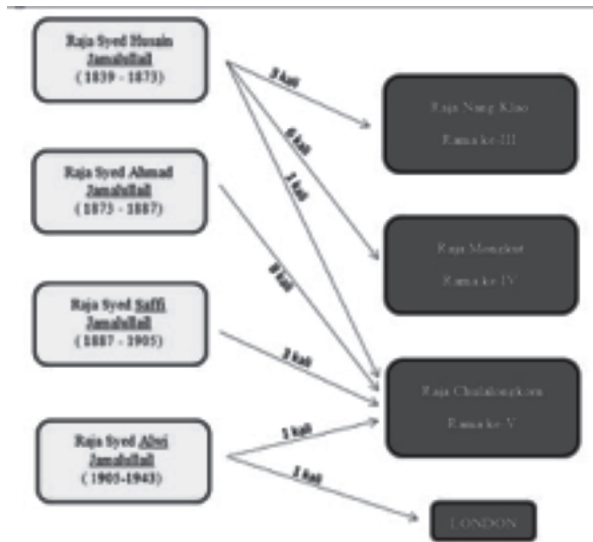
การเผยแพร่แนวคิดเรื่องดอกไม้เงินดอกไม้ทองจากอินเดียเข้ามาในคาบสมุทรมลายู ถูกนำมาใช้เป็นสื่อกลางแทนมิตรภาพและการแสดงความยินดีระหว่างรัฐที่มีสัมพันธ์ไมตรีต่อกัน โดยรัฐแรกที่ส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้แก่กรุงศรีอยุธยาคือ เกดะห์ (Kedah) ในอิกายัตมะโรงมหาวงศ์ (Hikayat Merong Mahawangsa) อันเป็น

หนังสือของราชสำนักไทรบุรีหรือเกดะห์ได้ระบุถึงที่มาของการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้กษัตริย์สยามว่า การส่งมอบเกิดขึ้นในยุคสุลต่าน มุฮัมหมัด ญีวา (Sultan Muhammad Jiwa) (Muhammad Nasarudin, 1898, p. 27) สุลต่านของรัฐเกดะห์พระองค์ที่ ๑๙ ครองราชย์ช่วง ค.ศ. ๑๗๑๐-๑๗๗๘ (Wan Shamsudin Mohd. Yusof, 2009, p. 3) ทรงทราบว่ากษัตริย์สยามสมัยนั้นได้พระราชโอรสพระองค์แรก จึงต้องการส่งของขวัญไปร่วมแสดงความยินดี โดยตั้งใจจะเป็นของเล่นสำหรับพระราชโอรส จึงเกิดแนวคิดในการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองไปให้ทุกครั้งที่มีการให้กำเนิดพระราชโอรสหรือพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์สยาม

อาจตีความได้ว่า ต้นไม้เป็นสัญลักษณ์ของความเจริญงอกงามและการเจริญเติบโต จึงเหมาะจะเป็นของขวัญสำหรับอวยพรในโอกาสการพระราชสมภพให้เจริญเติบโตและมีสุขภาพแข็งแรง (ชัยวัฒน์ มีสันฐาน ๒๕๕๙, น. ๔๙-๕๐) สอดรับกับข้อมูลของ บาร์บารา วัตสัน และลีโอนาร์ด อันดาชา (๒๕๕๗) ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์มาเลเซียที่ระบุว่า “บุหงามาสนั้นเริ่มแรกส่งไปเป็นของกำนัลจากราชสำนักเกดะห์ ซึ่งในอดีตเคยมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด โดยตั้งใจให้เป็นของเล่นสำหรับเจ้าชายไทย” อย่างไรก็ตาม ภายหลังดอกไม้เงินดอกไม้ทองได้แปรเปลี่ยนจากสัญลักษณ์เชิงมิตรภาพเป็นการถ่วงดุลอำนาจทางการเมืองการปกครองระหว่างรัฐที่มีอำนาจเหนือกว่ากับรัฐที่มีอำนาจน้อยกว่าเพื่อแสดงความคุ้มครองและรับประกันเสถียรภาพของเมืองประเทศราช ซึ่งสามารถอธิบายได้ด้วยระบบบรรณาการ (tributary system) ต่อมาคือ ตรังกานุ (Terengganu) พบบันทึกการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้สยามใน ค.ศ. ๑๗๘๑ หลังจากทีสุลต่านมันซูร์ (Sultan Mansur) ของตรังกานุได้รับพระราชทานของรางวัลจากพระเจ้ากรุงสยาม จากการให้ความช่วยเหลือในการรบกับเมืองนครศรีธรรมราชจนได้รับชัยชนะ ครั้นกลับมาถึงตรังกานุ พระองค์ได้ทรงปรึกษากับข้าราชการบริพารถึงการส่งของขวัญเพื่อตอบแทนน้ำใจของพระเจ้ากรุงสยาม พ่อค้าชาวอินเดียคนหนึ่งชื่อนัสรูตดิน (Nasrudin) ได้เสนอความคิดให้ทำดอกไม้ทอง ๑ ต้น และดอกไม้เงิน ๑ ต้น เพื่อตอบแทนน้ำใจซึ่งสุลต่านทรงเห็นชอบ หลังจากนั้นตรังกานุได้ส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้สยามทุก ๓ ปี (Abdullah Zakaria Ghazali, 1978)

ด้านรัฐกลันตัน अबดุล ฮาลิม นาซีร์ (Abdul Halim Nasir) ได้เขียนหนังสือ “คู่มือเยี่ยมชมสถานที่ประวัติศาสตร์นครรัฐกลันตัน” เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๗๙ ระบุว่า ปรากฏหลักฐานการมอบต้นไม้เงินต้นไม้ทองในสมัยรัชกาลที่ ๑ ราวพุทธศักราช ๒๓๔๔ เป็นช่วงที่อยู่ภายใต้การปกครองของสุลต่านมูฮัมหมัดที่ ๑ หลังสุลต่านกลันตันมีปัญหากับสุลต่านตรังกานู จึงขอแยกตัวกลันตันออกจากตรังกานู โดยทำต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการทูลเกล้าฯ ถวายขออยู่ใต้บังคับเมืองสงขลาเหมือนเมืองตรังกานู แต่รัชกาลที่ ๑ ทรงให้อยู่ใต้บังคับเมืองนครศรีธรรมราช (A. Rahim Abdullah, 1999) ดังความปรากฏในพงศาวดารเมืองกลันตัน ตามฉบับที่มีอยู่ในศาลาลูกขุน ความว่า

“..จึงจัดทำต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ แล้วแต่งให้พระยาบาโงย ตูวันมูสุน้องตูวันสนิปากแดง ตูวันปะซาบุตร รายมุดาพระยาบ้านทะเล กับ ศรีตวันกรมการถือใบบอกส่งต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการมา ณ เมืองนครศรีธรรมราช เจ้าพระยานครศรีธรรมราชนำเข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายต้นไม้ทองเงิน” และ “กำหนดแขกเมืองประเทศราชส่งต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย พระยากลันตันแต่งให้หัวหน้าหา นายไพร่คุมต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการเข้ามา และมีใบบอกมาว่าพระยากลันตันแก่ขราชขอมอบราชการบ้านเมืองให้พระยารัษฎาธิปไตยบุรุษย์พิเศศ ทำต้นไม้ทองเงินจัดเครื่องราชบรรณาการแทนพระยากลันตันต่อไป” หลังจากนั้นกลันตันได้ส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้สยามทุก ๓ ปี (Ismail Bakti, 1960, p. 40) ทั้งนี้ปรากฏหลักฐานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑๗ หน้า ๒๐๒ เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๙ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ ระบุว่า “ราชปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยนำพระยาพิพิธภักดีพระยากลันตัน..เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ” (Wan Shamsudin Mohd. Yusof, 2009, p. 1)

jadual peyerahan ufti bunga emas kepada Raja Siam dan London

รูปที่ ๒ แผนภาพแสดงการส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองของรัฐปะลิสแต่สยาม, ที่มา: আহমদ আবুর্ ʻฮัดซัน, ๒๕๖๐

สำหรับปะลิส ปรากฏข้อมูลในบทความวิชาการ เรื่อง “รัฐปะลิสไม่เคยส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองแก่สหราชอาณาจักร” (Perlis Pernah Memberi Bunga Emas Kepada Inggeris) ของ আহমদ আবুর্ ʻฮัดซัน (Ahmad Abu Hassan, 2560) ระบุว่ารัฐปะลิสเริ่มส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้แก่สยามตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๘๔๓ สมัยราชาไซฮุดซิน (Raja Syed Husain, 1839-1873) จำนวน ๑๐ ครั้ง กำหนดระยะเวลาครั้งละ ๓ ปี โดยถวายแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ จำนวน ๓ ครั้ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ จำนวน ๖ ครั้ง และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ อีก ๑ ครั้ง ส่วนในสมัยราชาไซอาหมัด (Raja Syed Ahmad, 1873-1887) ถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองแต่สิ้นเกล้ารัชกาลที่ ๕ จำนวน ๘ ครั้ง สมัยราชาไซซัฟฟี (Raja Syed Saffi, 1887-1905) ถวายแต่รัชกาลที่ ๕ จำนวน ๓ ครั้ง และในรัชสมัยสุดท้ายของราชาไซอัลวีร์

(Raja Syed Alwi, 1905-1943) ถวายแด่รัชกาลที่ ๕ อีก ๑ ครั้ง รวมทั้งสิ้น ๒๒ ครั้งด้วยกัน

ด้านมะละกา ปราบกฏข้อมูลในหนังสือสยามประเภท เล่ม ๒ ตอนที่ ๑๗ วันที่ ๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๘ ของ ก.ศ.ร. กุหลาบ เรื่อง “ต้นเหตุเมืองแขกมะละกาขึ้นกับไทย” ปราบกฏความเกี่ยวกับต้นไม้เงินต้นไม้ทองเป็นบรรณาการมาอย่างน้อยในสมัยกรุงศรีอยุธยา ความว่า

“ราว พ.ศ. ๒๐๔๕ ในแผ่นดินพระเจ้าบรมราชามหาพุทธางกูร ไปรตุเกสขอกองกำลังกองทัพเรือไทยไปช่วยตีเมืองมะละกา เพราะชาวมะละกาไปทำร้ายพ่อค้าชาวไปรตุเกสที่เข้าไปค้าขาย กองทัพเรืออยุธยาตีเมืองมะละกาได้ พระเจ้าแผ่นดินสยามในขณะนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าราชบุตรแขกเมืองมะละกาเป็นเจ้าเมืองสืบแทนพระบิดา ให้มีพระนามว่าเจ้าวมะหะหมัดรัตนระยยามหาราช และให้เป็นเมืองประเทศราชถวายดอกไม้เงินทองสิ่งของเครื่องราชบรรณาการแก่กรุงศรีอยุธยา ตามประเพณีที่มีมาแต่โบราณ” (บุญเกียรติ การะเวกพันธุ์ และคณะ, ๒๕๖๐)

สำหรับปาดานี อิรวัด ณ ป้อมเพชร ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของระบบบรรณาการระหว่างรัฐในอาวไทยกับโลกมลายูว่าขึ้นอยู่กับ “บรรณาการ” กับ “การค้า” คือถ้าไม่มีความหวังกับการค้าขายกับเมืองที่ไปมอบบรรณาการให้หรือกษัตริย์ที่จะไปถวายบรรณาการก็คงไม่มีระบบบรรณาการ ถือเป็นเรื่องสำคัญในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ รัฐปาดานี ดารุสซาลาม มีกษัตริย์ปกครอง ๙ รัชกาล หลังสุลต่านมันซูร์ ซาย์ (Manzur Syah) เจ้าผู้ครองนครปาดานีสืบพระชนม์ในปีพุทธศักราช ๒๑๑๕ ทำให้ ๔ รัชกาลหลังเป็นกษัตริยานารี ถือเป็นอาณาจักรแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ผู้ปกครองเป็นสตรีก่อนจะมีขึ้นในอาเงะห์ โดยไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าการถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองของปาดานีต่อสยามนั้นเริ่มต้นเมื่อใด แต่สันนิษฐานได้ว่าน่าจะเกิดขึ้นในยุคของราตูฮิเจา กษัตริยาพระองค์แรกแห่งนครรัฐปาดานี ระหว่างปี พ.ศ. ๒๑๒๗-๒๑๕๙ เนื่องจากปัญหาการเมืองภายใน

เรื่องการยอมรับให้ผู้หญิงขึ้นครองบัลลังก์ซึ่งต้องใช้ระยะเวลายาวนานกว่า ๑๒ ปี โดยมีเกดะห์และสยามเข้ามาช่วยสนับสนุนราชคู่อิเจา จึงเป็นไปได้ว่าเกดะห์จะถ่ายทอด ประเพณีดังกล่าวให้แก่ปัตตานี และได้สืบต่อมายังราชูปฐุม ระหว่างปี พ.ศ. ๒๑๕๙-๒๑๖๗ โดยประสบการณ์การเมืองและการทูตที่เรียนรู้สั่งสมครั้งเป็นเจ้าหญิงรัชทายาท ทำให้ ราชูปฐุมทรงเลือกที่จะรักษาความสัมพันธ์กับสยามไว้ด้วยการส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ลำต้นสูง ๒ ศอก ๔ นิ้ว กิ่ง ๔ ชั้น รวม ๕ ชั้นทั้งยอดใบต้นไม้ทอง ๒๗๐ ใบ ดอกไม้ทอง ๑๗ ดอก ใบต้นไม้เงิน ๒๕๘ ใบ ดอกไม้เงิน ๑๗ ดอก ในขณะที่ยังคงสืบต่อพระราช วิเทโศบายสมัยพระพี่นางด้วยการส่งบุหงามาสมานไมตรีกับเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา สืบเรื่อยมาจนถึงสมัยราชินีอุงู กษัตริยาพระองค์ที่ ๓ ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๖๗-๒๑๗๘ ตรงกับสมัยพระเจ้าปราสาททองปราบดาภิเษก เป็นช่วงที่ความสัมพันธ์ระหว่าง สยามกับปัตตานีไม่สู้ดี เพราะมีปัญหาว่าราชินีอุงูไม่ยอมส่งบุหงามาสมานไปให้ (ธีรวัต ฒ ป้อมเพชร, ๒๕๕๕)

กระทั่งเมื่อราชินีอุงู กษัตริยาพระองค์ที่ ๔ ขึ้นครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๗๘ กษัตริย์สยามทรงเปลี่ยนนโยบายแสดงพระราชประสงค์ที่จะรื้อฟื้นไมตรีกับปัตตานี โดยมีสุลต่านเมืองเกดะห์เป็นผู้เชื่อมสัมพันธ์ ราชินีอุงูจึงทรงโอนอ่อนเมื่อพระเจ้าปราสาททองทรงส่งคณะทูตจากสยามมาเข้าเฝ้า ราชินีอุงูได้ทรงส่งคณะผู้แทนนำโดยสิระตาระ ราชธา (Siratara Radja) กับสะโรยา ราชธา นัตสะวาริ (Soya Radja Natsawari) มาถวาย บุหงามาสมพร้อมเครื่องบรรณาการที่กรุงศรีอยุธยา และในปี พ.ศ. ๒๑๘๔ พระนาง เจ้าหญิงอุงูได้เสด็จเยือนอยุธยาเพื่อต่อยุ่สัมพันธ์ไมตรีที่ยุติสงครามระหว่าง สยามกับปัตตานีตรงจบสิ้นรัชสมัยของพระนาง (สุภัตรา ภูมิประภาส, ๒๕๕๑) ดังความ ในบันทึกของลาลูแบร์ สมัยกรุงศรีอยุธยาที่ว่า

“ราชบรรณาการที่นางพญาเจ้าเมืองสงมาถวายพระมหากษัตริย์สยามทุกๆ กำหนด ๓ ปีครั้งนั้น มีต้นไม้ขนาดย่อม ๆ ๒ ต้นทำด้วยทองคำต้นหนึ่ง เงินต้นหนึ่ง ต้นไม้ทั้งคู่นั้นประทุกประทาดด้วยดอกและผลเพียบ” (สารคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ตอนที่ ๗๒ ประเพณีการถวายต้นไม้ทองต้นไม้เงิน, ๒๔ สิงหาคม ๒๕๕๙) จากบันทึกของลาลูแบร์จะเห็นได้ว่า เขาได้เดินทางมาที่สยามช่วงหลังจาก การปกครองในรัชสมัยของกษัตริยาทั้ง ๔ พระองค์แห่งปัตตานี ดังนั้น จึงเป็นข้อมูลที่ ลาลูแบร์ได้รับการถ่ายทอดประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับประเพณีถวายต้นไม้ทองต้นไม้

เงินว่ามีสืบเนื่องมาตั้งแต่ยุคที่ผู้หญิงเป็นใหญ่ในปาตานี (ธนทร์รัฐ นาคทั้ง, ๒๕๕๘, น. ๒)

จะเห็นได้ว่า ช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๑๗๓-๒๑๘๕ บุษงามาสหรือต้นไม้เงินต้นไม้ทองที่มลายูบางรัฐจะต้องส่งมาเป็นบรรณาการให้พระมหากษัตริย์จะเป็นสิ่งที่จุดชนวนให้มีการรบ หรือขัดแย้งกันอย่างรุนแรง เช่น อพยพย้ายกับรัฐสุลต่านปาตานี เนื่องจากอยุธยาเรียกร้องบุษงามาส ส่วนปาตานีก็ไม่มีควมสม่ำเสมอในการส่ง ส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์ทับซ้อนอื่น คือ ต้องการข้าวมากกว่าปกติ ถ้าพิจารณาจากหลักฐานของบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์หรือวีไอซี จะพบว่า รัฐยะโฮร์ ไทรบุรี ปัตตานี มักส่งบรรณาการมาอยุธยา สิ่งที่ได้รับบรรณาการกลับไปคือข้าวเต็มเรือ รัฐมลายูเหล่านี้ได้ข้าวมาจากชวา พม่า และไทย ไม่ค่อยปลูกเอง และปลูกเองน้อยมากไม่พอเลี้ยงประชากร ดังนั้น การส่งเครื่องบรรณาการมาแล้วได้ข้าวจากไทยก็เป็นสิ่งที่คุ้มค่า ส่งผลให้ปาตานีไม่ได้คิดว่าเป็นการเสียเกียรติยศที่จะส่งบุษงามาสมาเป็นครั้งคราว (ธีรวัต ฅ ป้อมเพชร, ๒๕๕๖)

อย่างไรก็ตาม รัฐมลายูต่าง ๆ ไม่ได้ส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองให้เฉพาะสยามเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังส่งมอบระหว่างกันอีกด้วย เช่น เปรังส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองไปยังอาเจะห์ในศตวรรษที่ ๑๗ จากข้อมูลของ กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพ็ชร ผู้เชี่ยวชาญด้านมาเลเซียศึกษา ระบุว่า สำหรับเกาะที่และเประไม่ได้อัปให้เพียงสยามเท่านั้น แต่ได้มอบให้แก่รัฐอื่น ได้แก่ อาเจะห์และพม่า โดยเฉพาะระหว่างศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ต่อมาช่วงศตวรรษที่ ๑๙ รัฐฉาน เวียดนาม และลาวก็ส่งบุษงามาสให้แก่สยามด้วยเช่นกัน ส่วนช่วงที่อาณาจักรล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ได้มีธรรมเนียมการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองไปให้ โดยล้านนาเรียกว่า ดอกไม้ค่าดอกไม้เงิน ดังปรากฏความว่า “ในบันนาการของยี่นถวายไหว้สาตดอกไม้ค่าดอกไม้เงินทอง ผ้าขาวหมากเบี้ย ทั้งหลาย” (สรสวัสดิ อ่องสกุล, ๒๕๕๒, น. ๒๖๙) ส่วนในวรรณกรรมเรื่อง “รากนครา” ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ ระหว่างล้านนากับพม่าก็ได้ระบุเรื่องราวการถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองสอดแทรกไว้ในบทละครด้วยว่า “ประตู่ห้องท้องพระโรงถูกเปิดออก มิ่งหล้าเดินนำขบวน มือทั้งสองข้างประคองถือต้นดอกไม้เงินดอกไม้ทอง..ขยับเข้ามาชิดบัลลังก์ราชสีห์ แล้วถวายต้นดอกมโหงดอกไม้เงิน กษัตริย์โน้มตัวลงมารับดอกไม้ทองเงินนั้น” (ปิยะพร ศักดิ์เกษม, ๒๕๔๓)

ระบบบรรณาการ (Tributary System) กับการเปลี่ยนแปลงเชิงสัญลักษณ์ของดอกไม้เงินดอกไม้ทอง

ประเทศมหาอำนาจในเอเชียที่ส่งอิทธิพลเรื่องระบบบรรณาการแก่ไทยและประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ อินเดียและจีนซึ่งเป็นแหล่งอารยธรรมใหญ่ที่ส่งผลต่อการเกิดวัฒนธรรมย่อยและารกร่วมทางวัฒนธรรมอื่นของประเทศในเอเชียอาคเนย์ สำหรับจีนมีความสัมพันธ์กับไทยในสมัยโบราณนับตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการ (Tribute) หรือ “เจิงกุง” ซึ่งไทยนิยมเรียกว่า “จิ้มก้อง” อันเป็นประเพณีสัมพันธ์ไมตรีระหว่างจีนกับประเทศอื่น ๆ ในสมัยโบราณ เนื่องจากจีนมีความเชื่อมาตามอิทธิพลทางความคิดของลัทธิขงจื้อที่ว่าจีนเป็นอาณาจักรกลาง (Middle Kingdom) คือศูนย์กลางของอำนาจและอารยธรรมโลก จีนจึงมองดินแดนอื่นที่อยู่โดยรอบว่าด้อยกว่า และต้องยอมรับสวามิภักดิ์กับจีนด้วยการส่งเครื่องบรรณาการแก่จักรพรรดิจีนตามกำหนด แล้วให้ความช่วยเหลือคุ้มครองประเทศเล็กทั้งผลประโยชน์ทางการเมืองโดยยอมรับฐานะกษัตริย์ และทางเศรษฐกิจโดยอนุญาตให้ค้าขายได้อย่างเสรี จึงส่งอิทธิพลต่อระบบการปกครองระหว่างเมืองรัฐต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เรียกว่า “ระบบมณฑล” (mandala) (Wolters, 2008, p. 157 อ้างถึงใน ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, ๒๕๕๔)

ขณะที่ระบบบรรณาการจากอินเดียระบุว่าการมอบต้นไม้เงินต้นไม้ทองเกิดจากการรับเอาประเพณีเวณชฎัญฐ์ (กระบอง) ของลังกา ในตำนานมหาวงศ์ของลังกา กล่าววว่า ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ครองราชย์ที่อินเดีย พระเจ้าติสสะของลังกา ทรงพระกฤษฎาภินิหาร จนเกิดมีเวณชฎัญฐ์วิเศษ ๓ อัน คณะทูตได้แนะนำให้เอาไปถวายพระเจ้าอโศกเป็นเครื่องราชบรรณาการ พระเจ้าอโศกทรงรับด้วยความโสมนัส แล้วจัดเครื่องราชกุฎภัณฑ์อภิเษกพระเจ้าติสสะขึ้นเป็นกษัตริย์ที่ถูกต้องตามประเพณีอินเดีย (เป็นองค์แรกในลังกา) และยกพระนาม ว่า “พระเจ้าเทวานัมปิยะติสสราช” ซึ่งการยกพระคทา ๓ อันนี้ ที่เป็นสัญลักษณ์ของพระราชอำนาจเหนือดินแดน ๓ แห่งของลังกาเท่ากับยกลังกาเป็นเมืองขึ้นกับพระเจ้าอโศก จนเป็นประเพณีที่ลังกากระทำต่อกันมาแล้วส่งอิทธิพลมายังวัฒนธรรมประเพณีในดินแดนเอเชียอาคเนย์ แต่เดิมนั้น ประเทศราชในอดีตจะถวายเวณชฎัญฐ์ต่อมาหลายร้อยปี ก็พากันลืมความหมายเดิม

เห็น ไม้ เป็นต้นไม้ จึงปักลงในกระถาง ตกแต่งด้วยการลงรักปิดทองติดใบไม้ดอกไม้
ทองคำ (ไมเคิล โรท์, ๒๕๔๒, น. ๔๓-๔๕)

เมื่อนำอิทธิพลของระบบบรรณาการที่ไทยได้รับจากจีนและอินเดียข้างต้น
มาเทียบเคียงกับการเกิดประเพณีมอบดอกไม้เงินดอกไม้ทองในไทยและประเทศอื่น
ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะเห็นได้ว่า ระบบบรรณาการจากอินเดียมีความเป็นไปได้
มากที่สุด เนื่องจากที่มาของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากอินเดียสู่ประเทศในเอเชีย
อาคเนย์ครอบคลุมทั้งไทย เมียนมา มาเลเซีย อินโดนีเซีย ลาว กัมพูชา และเวียดนาม
ซึ่งประเทศเหล่านี้ล้วนมีวัฒนธรรมร่วมในการส่งและรับดอกไม้เงินดอกไม้ทองทั้งสิ้น
แม้ว่าบางประเทศในปัจจุบันจะกลายเป็นประเทศมุสลิม แต่ในสมัยรัฐจารีตที่อิทธิพล
มุสลิมยังไม่เผยแผ่เข้ามามากนัก รัฐโบราณเหล่านี้เคยมีรากฐานของศาสนาพุทธและ
ฮินดูมาก่อน จึงรับเอาแนวคิดในการสักการะบูชาศาสนสถานและศาสนวัตถุด้วย
ดอกไม้เงินดอกไม้ทองตามแบบวัฒนธรรมอินเดีย ก่อนจะดัดแปลงเป็นเครื่อง
บรรณาการ และใช้ประโยชน์อื่น ๆ ต่อมาในภายหลัง เช่น ประเพณีการรับมอบดอกไม้
เงินดอกไม้ทองของพม่าพบว่ามีความเป็นมาในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกันกับ
สยาม กล่าวคือ หลังจากสิ้นรัชสมัยพระเมืองแก้ว กษัตริย์องค์ที่ ๑๔ แห่งราชวงศ์
มังรายแล้ว เชียงใหม่เริ่มเสื่อมลงจนถึงยุคของพระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์ พระเจ้าบุเรงนอง
กษัตริย์พม่าสามารถยึดเชียงใหม่ได้ในปี พ.ศ. ๒๑๐๑ แต่ยังคงให้พระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์
ปกครองเชียงใหม่ในฐานะเจ้าประเทศราช และต้องส่งส่วยและต้นไม้ทองต้นไม้เงิน
เป็นบรรณาการ (จักรพงษ์ คำบุญเรือง, ๒๕๕๙) ส่วนในสมัยที่พระเจ้าบุเรงนองเข้ายึด
เชียงใหม่ไว้ในอำนาจแล้ว เมืองเชียงใหม่ตกเป็นเมืองประเทศราชและส่งเครื่องราช
บรรณาการแก่พม่าทุกปี ได้แก่ ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง นอกจากนี้ จะต้องเดินทางไปแสดง
ความภักดีต่อกษัตริย์พม่าทุกปี เป็นต้น (Cyril Skinner, 1983, p. 135-140)

เมืองใดบ้างที่ต้องส่งและไม่ต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทอง?

ตามกฎหมายตราสามดวงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้แบ่งหัวเมืองออกเป็น
๒ ประเภท คือ เมืองพระยาประเทศราช เป็นเมืองที่อยู่ห่างไกลกรุงศรีอยุธยา มักเป็น
เมืองของคนต่างชาติต่างภาษา เช่น ล้านนา ล้านช้าง เขมร มอญ มลายู มีอำนาจใน
การปกครองตนเองโดยเจ้าท้องถิ่นตามธรรมเนียมจารีตเดิม อยุธยาไม่ได้เข้าไปควบคุม

เรื่องการปกครองโดยตรง หัวเมืองเหล่านี้เพียงถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองหรือเครื่องบรรณาการแสดงการยอมรับการมีของกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น อาจจะถูกเกณฑ์มาช่วยรบบ้าง ต่อมาคือ เมืองพระยามหานคร เป็นหัวเมืองใหญ่ที่ขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาที่อยู่ห่างไกลไปจากศูนย์กลาง แบ่งเป็นหัวเมือง เอก โท ตรี ตามหลักหัวเมืองจัตวาที่อยู่ใกล้ราชธานี พระมหากษัตริย์จะส่งข้าราชการไปปกครองโดยตรง เช่น พิษณุโลก สุโขทัย นครศรีธรรมราช นครราชสีมา เมืองเหล่านี้ต้องเข้ามาถือน้ำพิพัฒน์สัตยาตามกำหนด โดยไม่ต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทอง (จัตวา กลิ่นสุนทร, ๒๕๕๙)

ด้านกฎมณเฑียรบาลในกฎหมายตราสามดวงได้กล่าวว่า มีเมืองที่ต้องถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองจำนวน ๒๐ เมือง ประกอบด้วย เมืองทางเหนือ ๑๖ เมือง ได้แก่ เมืองนครหลวง (กัมพูชา) ศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง เชียงใหม่ ตองอู เชียงไกร เชียงกราน เชียงแสน เชียงรุ่ง เชียงราย แสหนวี เขมรราช แพร่ น่าน ไต๋ทอง โคตรบอง และ แรแวก สำหรับตัวอย่างของเมืองทางเหนือที่สามารถเป็นตัวแทนของทั้ง ๑๖ เมืองได้ดีที่สุดคือ เชียงใหม่ ซึ่งต้องปฏิบัติตามหน้าที่ของเมืองประเทศราชคือส่งเครื่องราชบรรณาการ ๓ ปีต่อครั้ง ประกอบด้วย ต้นไม้ทองเงินขนาดเท่ากัน ๑ คู่ และสิ่งของอีกจำนวนหนึ่ง โดยไม่กำหนดชนิดและจำนวน หลักฐานในสมัยรัชกาลที่ ๔ พบว่าส่งต้นไม้ทองเงินสูง ๓ คอกคืบ ๗ ชั้น และไม้ขนนก ๓๐๐ ต้น หรือบางปีส่งน้ำรักแทนในจำนวน ๑๕๐ หรือ ๓๐๐ กระบอก (ทวญ. รัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ เลขที่ ๑๐๗ บัญชีเจ้าเมืองลาวพุงดำพุงขาวส่งเครื่องบรรณาการประจำปี) โดยเชียงใหม่ได้มอบต้นไม้ทองต้นไม้เงินแก่สยามเป็นครั้งสุดท้ายในสมัยรัชกาลที่ ๕ ดังความระบุในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ ๑๑ หน้า ๔๗๙ วันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ระบุว่า

“เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ เจ้านครเมืองเชียงใหม่..เข้าเฝ้าทูลละทองธุลีพระบาทถวายต้นไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการจำนวนศก ๑๒๒..” ตามประเพณีเดิมเชียงใหม่มีกำหนดส่งต้นไม้ทองต้นไม้เงินให้สยามทุก ๓ ปี ซึ่งรายละเอียดของต้นไม้ทองต้นไม้เงินนั้นปรากฏข้อมูลในสมัยเจ้าอินทวิชยานนท์ว่าถวายเป็นคู่ มีความสูง ๕ คอก ๕ คืบ มี ๙ ชั้น ๕๓ กิ่ง ๓๖๓ ใบ และ ๑๗๓ ดอก รวมน้ำหนักต้นละ ๑๐ ตำลึง ต่อมาพระราชชายาเจ้าดารารัศมี พระธิดาในเจ้าอินทวิชยานนท์ ได้ถวายต้นไม้ทองต้นไม้เงินเป็นพุทธบูชาแด่พระพุทธชินราชที่เมืองพิษณุโลก ส่วนเมืองทางใต้ ๔ เมือง

ประกอบด้วย อุยงตะหนะ^๒ มะละกา มลายู และวรวารี จะต้องส่งต้นไม้ทองต้นไม้เงินมายังกรุงเทพฯ ทุก ๓ ปีหรือทุกปีเพื่อแสดงความสวามิภักดิ์ สอดรับกับข้อมูลของบาร์บารา วัตสัน และลีโอนาร์ต อันดายา (๒๕๕๗, น. ๑๑๑-๑๑๒) ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์มาเลเซีย ระบุว่า

“ประมุขแห่งเกิดะห์ในศตวรรษที่ ๑๗ อ้างว่าบุหงามาสเป็นการแสดงออกถึงมิตรภาพและพันธมิตรมากกว่าการรับรองสถานภาพของผู้สวามิภักดิ์ เมื่ออุยงตะหนะ กษัตริย์มลายูบางพระองค์ก็จะชะลอการส่งบุหงามาสให้ช้าลง บางที่เป็นเวลาหลายปี แต่เมื่อมีสัญญาณแรกของการฟื้นฟูอำนาจของไทยก็จะรีบส่งคณะทูตไปอย่างรวดเร็วพร้อมกับบุหงามาสเพื่อคารวะเจ้าผู้ครองของตน ถ้าไม่เป็นเพราะการแทรกแซงของฮอลันดาในศตวรรษที่ ๑๗ ตอนปลาย แม้แต่ฉบับในสุมาตราที่ส่งบุหงามาสให้สยาม การปฏิบัติเป็นกรณีพิเศษนี้เพิ่งสิ้นสุดลงพร้อมกับการขยายอำนาจการปกครองของอังกฤษไปเกือบทั่วรัฐมลายูตอนเหนือใน ค.ศ. ๑๙๐๙”

บทลงโทษสำหรับการไม่ส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทอง

เมืองประเทศราชที่ไม่ได้ส่งเครื่องราชบรรณาการจะอยู่ในสถานะเป็นกบฏและจะได้รับโทษขั้นรุนแรง ดังปรากฏกฎหมายลักษณะกระบดศึกว่า “อนึ่งพระเจ้าอยู่หัวให้ผู้ใดไปรั้งเมืองครองเมืองแลมิได้เอาสุวรรณบุปผาเข้ามาบังคมถวายแลแขวงเมืองอนึ่งผู้ใดเอาใจไปเพื่อแผ่ข้าศึกศัตรู นัดแนะให้ยกเข้ามาเบียดเบียนพระนครขอบชัณฑเสมาธานีน้อยใหญ่ ถ้าผู้ใดกระทำได้กล่าวมานี้ โทษผู้นั้นเปนอกอุทธุโทษ ๓ สถานหนึ่งให้บริราชบาทฆ่าเสียให้สิ้นทั้งโคตร สถานหนึ่ง ให้บริราชบาทฆ่าเสีย ๓ ชั่วโคตร

^๒ เมืองอุยงตะหนะ คือเมืองปัตตานีเก่า ปัจจุบันอยู่ในอำเภอยะหริ่ง ชื่อเมืองมาจากภาษามลายู Ujongtanah แปลว่า แหวมที่เป็นแผ่นดิน (อมรา พงศาพิชญ์, *วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ วิเคราะห์สังคมไทยแนวมนุษยวิทยา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์, ๒๕๓๔ น. ๖๘๗, ๖๓๖)

สถานที่ให้บริจาชาตแล้วให้เสีย โศคนั้นอย่าให้เสียสไปเลย เมื่อประหารชีวิตนั้น ให้ได้ ๗ วันจึงให้สิ้นชีวิต เมื่อประหารนั้นอย่าให้โลหิตแลอาศภตกลงในแผ่นดิน ให้ใส่แพลอยเสียตามกระแส่น้ำ” (บงอร ปิยะพันธุ์, ๒๕๔๙)

ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง: สัญลักษณ์แห่งการขอบคุณและตอบแทนน้ำใจ

นอกจากดอกไม้ทองดอกไม้เงินจะเป็นสัญลักษณ์แห่งการแสดงความยินดีหรืออวยพรในฐานะของกำนัลแล้ว ยังเป็นสื่อกลางในการแสดงความขอบคุณที่ให้การอุปการะหรือช่วยเหลืออีกด้วย ซึ่งตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ “เวียดนาม” ปรากฏการถวายต้นไม้ทองต้นไม้เงินจากอนัมก็เป็ครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระจักรพรรดิซาเลียง หรือองเชียงสือ ตามพงศาวดารไทย ปฐมจักรพรรดิแห่งราชวงศ์เหิงย่น ราชวงศ์สุดท้ายของเวียดนาม หลังจากพ่ายแพ้ต่อกบฏเตียนเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๑ องเชียงสือได้ทำสงครามเพื่อกอบกู้แผ่นดินคืนจนถึงปี พ.ศ. ๒๓๒๘ จึงตัดสินใจลี้ภัยมาสยามเพื่อพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๓๑ หลังจากลี้ภัยในสยามได้ ๔ ปี องเชียงสือและครอบครัวจึงตัดสินใจหนีกลับไปเวียดนาม เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นจักรพรรดิซา ลียง จึงได้ถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองแด่รัชกาลที่ ๑ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี ความว่า

“ครั้นมาถึงเดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำในปีก่อนนั้น (วันเสาร์ที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๓๓๑) องเชียงสือคิดถึงพระเดชพระคุณ จึงให้ทำต้นไม้เงิน ๑ ทอง ๑ ด้วยฝีมือช่างลายแทงทั้งต้นแลกระถางสูง ๒๐ นิ้ว แต่งให้องโอบโอบคุมมาทูลเกล้าฯถวาย ก็โปรดให้ไปบูชาไว้ในหอพระเจ้า” (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, ๒๕๕๒, น. ๑๒๓) อีก ๒ ปีต่อมาองเชียงสือได้นำต้นไม้ทองต้นไม้เงินมาถวายอีก ตั้งความบันทึกในเอกสารเดียวกันกับข้างต้นว่า “บัดนี้ คิดถึงพระเดชพระคุณสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงแต่งให้องโอบโอบ องโกเกอเลื่ององโกโกเวียน คุมต้นไม้ทองต้นหนึ่ง ต้นไม้เงินต้นหนึ่ง ระย้าแก้วคู่หนึ่ง เขิงเทียนคู่หนึ่ง กระจกคู่หนึ่ง อย่างเรือพระที่นั่งลำหนึ่ง เข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ต้นไม้เงินนั้นก็ทำ

เหมือนครั้งก่อน” (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, ๒๕๕๒, น. ๑๓๖) ครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๖ ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๓๘ ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๓๔๐ และครั้งที่ ๖ พ.ศ. ๒๓๔๔

การสิ้นสุดประเพณีถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทอง

ประเพณีถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองกระทำมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งมีการปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้ยกเลิกหัวเมืองประเทศราช ทำให้ธรรมเนียมดังกล่าวยกเลิกตามไปด้วย เห็นได้จากพระราชดำรัสตอนหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า “เราไม่มีผลประโยชน์เป็นพิเศษแต่อย่างใดในบรรดาหัวเมืองเหล่านี้ หากเราต้องสูญเสียให้แก่อังกฤษ เราจะขาดแต่เพียงดอกไม้เงินดอกไม้ทองประจำปี ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น” (สมาคมข้าราชการหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย, ๒๕๕๐) และที่สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพทรงกล่าวไว้ว่า “เมื่อเป็นพระราชอาณาเขตแล้ว จึงเลิกประเพณีที่เมืองประเทศราชถวายต้นไม้ทองต้นไม้เงิน” จากข้อมูลพบว่าการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองเป็นเครื่องบรรณาการของเมืองประเทศราชต่าง ๆ เป็นครั้งสุดท้ายได้แก่ เมืองทางมลายู เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๖ นครลำพูน เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม โดยเจ้าอินททยงยศโชติ เจ้าผู้ครองนครลำพูน ส่วนนครน่าน เมื่อวันที่ ๒๙ ตุลาคม และนครลำปาง เมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคม ในปีเดียวกันทั้งหมด

ปัจจุบันยังคงพบเห็นต้นไม้เงินต้นไม้ทองได้ตามศาสนสถานที่มีความสำคัญได้แก่ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น ส่วนในประเทศเพื่อนบ้านอย่างพม่าพบว่าต้นไม้เงินต้นไม้ทองเป็นจำนวนมากถูกเก็บรักษาไว้ภายในพระมหาเจดีย์บตะตอง (Botataung Pagoda) ซึ่งอยู่ในสมัยของราชวงศ์ตองอู ขณะที่พิพิธภัณฑ์จัดแสดงอยู่ภายในห้องจัดแสดงทรัพย์สินเบ็ดเตล็ดและเครื่องบรรณาการ ภายในศาลาเครื่องอิสสิริยศ เครื่องราชอิสสิริยาภรณ์และเหรียญกษาปณ์ ส่วนพิพิธภัณฑ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีการจัดแสดงดอกไม้เงินดอกไม้ทอง คือ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กัวลาลัมเปอร์ พิพิธภัณฑ์เนเกรี เกดะห์ พิพิธภัณฑ์โคตา คายัง ประเทศมาเลเซีย เป็นต้น

ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง: กับนาฏศิลป์ในราชสำนัก

ดอกไม้เงินดอกไม้ทองซึ่งเป็นเครื่องราชบรรณาการจากเมืองประเทศราช ได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้กับนาฏศิลป์ภายในราชสำนัก ได้แก่ ระเบียบดอกไม้ทอง ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เพื่อเชิดชูพระเกียรติพระมหากษัตริย์และเพื่อความเป็นสวัสดิมงคล ดังที่พระยาอนุমানราชธนะได้อธิบายถึงการรำกิ่งไม้เงินทองไว้ในหนังสืออธิบายนาฏศิลป์ไทยของกรมศิลปากรว่า

“รำดอกไม้เงินทอง เป็นระเบียบโรงอย่างหนึ่ง เข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐ์ดัดแปลงมาจากการรำบรรเลง ซึ่งเป็นการรำเบิกโรงของละครไทย แต่โบราณเป็นแต่รำดอกไม้เงินทอง โปรดให้ผู้รำแต่งเป็นเทพบุตรทั้งคู่ และมือทั้งสองถือดอกไม้เงินทองข้างละมือแทนถือกำหางนกยูง” ใช้แสดงในงานมงคลต่าง ๆ โดยนัยแล้วคงจะได้รับเครื่องราชบรรณาการดอกไม้เงินทองจากประเทศต่าง ๆ ส่งมาทูลเกล้าฯ ถวายไว้เป็นจำนวนมาก จึงโปรดให้พวกละครหลวงถือดอกไม้เงินทองรำเบิกโรง ปัจจุบันได้นำรูปแบบการแสดงชุดรำกิ่งไม้เงินทองมาใช้ประกอบการแสดงในงานรัฐพิธีอันเป็นมงคล ดังบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ ความว่า “ให้ท้าวเทพบุตรบุรุษสองบ้องหน้าออกมาว่าจะรำ สองมือถือดอกไม้เงินทอง มีวิลาสน่าชมคมขำ” (กรมศิลปากร, ๒๕๕๕)

ดอกไม้เงินดอกไม้ทองกับอิทธิพลต่อวรรณกรรมไทย

ในวรรณกรรมเรื่อง “พระยาขมพู” เป็นวรรณกรรมทางศาสนาที่ยกเอาพุทธประวัติตอนที่พระพุทธองค์เป็นพระธรรมราชาธิราชเพื่อปราบพระยาขมพูซึ่งสะท้อนสภาพสังคมและการเมืองการปกครองของภาคใต้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้กล่าวถึงกษัตริย์ร้อยเอ็ดนครที่ยอมเป็นเมืองบริวารของพระยาขมพูโดยการส่งเครื่องบรรณาการดอกไม้เงินดอกไม้ทองมาถวายเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อพระยาขมพู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

“กรุงไกรใหญ่น้อยมา
ทุกตัวท้าวขอรอ

ยกนครราชสีมา
ถวายสุวรรณรัตนบรรณา”

ทั้งนี้ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเมืองพระยามหานครและเมืองประเทศราช เท่านั้นที่ต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองและเครื่องบรรณาการ ซึ่งหัวเมืองทางภาคใต้ ที่ต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ได้แก่ เมืองนครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง พังงาหรือตะกั่วป่า มีกำหนดส่งปีละครั้งส่วนปัตตานีซึ่งเป็นเมืองประเทศราชต้องส่ง ๓ ปีครั้ง แต่มีจำนวนเครื่องบรรณาการมากกว่า (ณัฐา วิพลชัย, ๒๕๕๗, น. ๑๙-๒๓)

สรุปและอภิปรายผล

“ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง” หรือ “ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง” มีที่มาจากการใช้เงิน และทองทำดอกไม้ประดิษฐ์เพื่อความคงทนมากกว่าดอกไม้สดสำหรับสักการะบูชา ศาสนสถานและศาสนวัตถุทางพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย ดังปรากฏหลักฐานจาก แหล่งขุดค้นทางโบราณคดีตักกสิลา ที่พบว่ามีการฝังพระบรมสารีริกธาตุพร้อมกับ ดอกไม้เงินดอกไม้ทองแล้วบรรจุไว้ในอุบหรือฝอบ สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อมีการส่งพระโสณะและพระอุตตระมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้แนวคิดดังกล่าวเผยแพร่เข้ามาด้วย อีกนัยหนึ่งเกิดจากเส้นทางการค้า ระหว่างอินเดียและเอเชียอาคเนย์ จนทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ด้านศาสนาและความเชื่อระหว่างกัน จะเห็นได้ว่าการใช้ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง สักการะบูชาศาสนสถานปรากฏให้เห็นในมหาสถูปขนาดใหญ่ทั้งที่เมียนมา ลาว กัมพูชา และไทย ซึ่งประชากรส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา หรือแม้แต่อินโดนีเซียและมาเลเซีย ที่ในปัจจุบันเป็นรัฐอิสลามก็พบหลักฐานเอกสารเชิงประวัติศาสตร์ว่ามีการสร้าง ดอกไม้เงินดอกไม้ทองในยุคสมัยที่ศาสนาพุทธและฮินดูยังรุ่งเรืองอยู่ ก่อนที่ ศาสนาอิสลามจะเผยแพร่เข้ามาในภายหลัง

นอกจากนี้ ดอกไม้เงินดอกไม้ทองยังถูกใช้เป็นสื่อกลางในการแสดงความยินดี ระหว่างรัฐที่มีสัมพันธไมตรีต่อกัน ดังตัวอย่างของรัฐมลายูหลายแห่งที่ส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองไปร่วมแสดงความยินดีในโอกาสพระราชสมภพพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์สยาม เพื่อเป็นสัญลักษณ์ให้เกิดความเจริญอกงามเหมือนกับต้นไม้ ทั้งยังเป็นสื่อกลางในการแสดงความขอบคุณหรือแสดงไมตรีระหว่างรัฐ เช่น พระเจ้า

องเชียงสือแห่งอนัมหรือเวียดนามที่เคยมาพึ่งพระบรมเดชานุภาพจากรัชกาลที่ ๑ จนกระทั่งสามารถสถาปนาราชวงศ์ใหม่ของตนเองได้และมอบดอกไม้เงินดอกไม้ทองเป็นการแสดงความขอบคุณ

อย่างไรก็ตาม การสื่อความหมายของดอกไม้เงินดอกไม้ทองในโน้ตสนธิของคณเสนาใหญ่ คือ เครื่องบรรณาการซึ่งแสดงการยอมรับในอำนาจของรัฐที่เหนือกว่าจากรัฐที่ยอมสวามิภักดิ์ โดยได้รับอิทธิพลเรื่องระบบบรรณาการ (Tributary) มาจากอินเดียและระบบมณฑล (Mandala) มาจากจีน ตามแนวคิดอาณาจักรกลาง (Middle Kingdom) จากการเป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญของโลก ซึ่งส่งอิทธิพลอย่างมากต่อวัฒนธรรมประเพณีของประเทศในเอเชียอาคเนย์ ส่งผลให้ดอกไม้เงินดอกไม้ทองกลายเป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองการปกครองและการยอมรับอำนาจระหว่างรัฐที่เหนือกว่าและต่อยกกว่า จะเห็นได้ว่า เมืองที่ต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองส่วนใหญ่เป็นเมืองพระยาประเทศราชที่มีกษัตริย์หรือเจ้าปกครองนครอยู่แล้ว การที่กษัตริย์หรือเจ้านครเหล่านั้นส่งเครื่องบรรณาการมาให้ยอมรับว่าเป็นการยอมรับอำนาจและต้องการความคุ้มครองจากภัยสงครามหรือให้เสียด้านเศรษฐกิจการค้า อย่างไรก็ตามในการส่งมอบดอกไม้เงินดอกไม้ทองตามวาระที่กำหนดให้ทั้งแบบปีละครั้งหรือ ๓ ปีครั้งขึ้นอยู่กับระยะเวลาและความไว้วางใจ ได้มีความเสี่ยงหรืออุปสรรคปัญหาจากการไม่ส่งมอบบรรณาการดังกล่าวตามกำหนด จึงต้องสร้างข้อต่อรองด้วยการมอบสินค้าหรือสิ่งมีมูลค่าที่เมืองประเทศราชต้องการหรือขาดแคลน ได้แก่ ข้าวและเกลือ เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนและถ่วงดุลทางอำนาจ

ทั้งยังพบว่าไทยได้นำดอกไม้เงินดอกไม้ทองไปปรับใช้ในพิธีเสื่อนบรรดาศักดิ์ของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ด้วยการถวายพุ่มดอกไม้เงินพุ่มดอกไม้ทอง เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนการยอมรับในพระราชอำนาจและขอพึ่งพระบรมเดชานุภาพ ที่สำคัญดอกไม้เงินดอกไม้ทองถูกนำไปประยุกต์ใช้กับการแสดงนาฏศิลป์ภายในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ ๔ และวรรณกรรมไทยบางเรื่องในยุครัตนโกสินทร์อีกด้วย จึงกล่าวได้ว่า ดอกไม้เงินดอกไม้ทองนั้นมีความหมายและนัยยะสำคัญที่เป็นมากกว่าเครื่องบรรณาการทางการเมืองการปกครองแค่เพียงอย่างเดียว แต่ยังมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เศรษฐกิจการค้า การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางวัฒนธรรมสภาพสังคมในยุครัฐจารีตจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งนาฏศิลป์และวรรณกรรมอีกด้วย

ทั้งนี้ หากวิเคราะห์ด้วยแนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาจะพบว่า การที่ดอกไม้เงินดอกไม้ทองถูกประกอบสร้างและผลิตซ้ำให้สื่อความหมายหรือเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจทางการเมืองการปกครอง ล้วนเกิดจากกระบวนการสร้างภาพแทน (Representation) ซึ่งจำแนกออกเป็น ๒ แนวทาง คือ แนวทางสัญวิทยา (semiology) และแนวทางศึกษาวาทกรรม (Discursive approach) ซึ่งก่อให้เกิดผลผลิตความหมายของสิ่งที่คิด (concept) ในมโนทัศน์ผ่านภาษา เป็นการเชื่อมโยงระหว่างความคิดและภาษา ซึ่งทำให้สามารถอ้างอิงถึงโลกวัตถุจริง ผู้คน เหตุการณ์ หรือจินตนาการถึงโลกสมมุติ ผู้คน และเหตุการณ์สมมุติได้ ซึ่งกลไกเหล่านี้เกิดจากกระบวนการขัดเกลาทางสังคมหลากหลายวิธี ทั้งจากรัฐ การอบรมปลูกฝังภายในครอบครัว สถาบันการศึกษา สื่อมวลชน และการสร้างชุดความรู้ภายในสังคม

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กรณีของดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ถือได้ว่า “นักประวัติศาสตร์” คือตัวแปรสำคัญในการสร้างชุดความรู้เชิงประวัติศาสตร์ภายในชาติและประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งต้องยอมรับว่าในแบบเรียนหรือการผลิตสื่อเข้าไปเข้ามาภายในสังคมไทยได้ฉายภาพความขัดแย้งและการจัดลำดับชั้นของอำนาจที่ไทยมีเหนือกว่าประเทศเพื่อนบ้าน มากกว่าการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมร่วมหรือความเป็นรากเหง้าเดียวกันในยุครัฐจารีตก่อนเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ ส่งผลให้การสื่อความหมายของดอกไม้เงินดอกไม้ทองในทรรศนะของคนส่วนใหญ่ ให้นำหนักกับการเป็นเครื่องบรรณาการมากกว่าการตีความว่าเป็นสื่อกลางของมิตรภาพระหว่างรัฐ เช่น การให้ข้อมูลเกี่ยวกับบุหงา ดาน เประ ภายในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกัวลาลัมเปอร์ ประเทศมาเลเซีย ในฐานะวัตถุพิพิธภัณฑ์ซึ่งเคยเป็นเครื่องแสดงสัมพันธ์มิตรระหว่างรัฐมลายูกับสยามในอดีต

ขณะที่ดอกไม้เงินดอกไม้ทองซึ่งเก็บรักษาไว้ภายในพระมหาเจดีย์บตะตอง (Botataung Pagoda) ซึ่งอยู่ในสมัยของราชวงศ์ตองอูของประเทศเมียนมาสื่อความหมายถึงการเป็นดินแดนทางพระพุทธศาสนาและศรัทธาของศาสนิกชน เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่า แก่นกลางของกระบวนการสร้างความหมายในวัฒนธรรมมีระบบการสร้างภาพแทน ๒ ระบบเกี่ยวข้องอยู่ ระบบแรก ให้ความหมายกับโลกผ่านการสร้างชุดของความสัมพันธ์หรือห่วงโซ่ของการเปรียบเทียบระหว่างสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นผู้คน วัตถุ เหตุการณ์ ความคิดทางนามธรรมต่าง ๆ กับระบบความคิดหรือแผนที่ความคิดของเรา

และระบบที่ ๒ ขึ้นอยู่กับการสร้างชุดความสัมพันธ์ระหว่างแผนที่ความคิดกับสัญญาณ
ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ ความคิด และสัญญาณ วางอยู่บนแก่นกลางของ
การผลิตความหมายในภาษา กระบวนการเชื่อมโยงองค์ประกอบทั้ง ๓ ส่วนเข้าด้วยกัน
คือสิ่งที่เรียกว่า “ภาพแทน” (Stuart Hall, 1997, p. 17-19)

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารหลักฐานเกี่ยวกับดอกไม้เงินดอกไม้
ทองในข้างต้น ถือเป็นวิธีการศึกษาการประกอบสร้างภาพแทนตามแนวทาง
สัญวิทยา (semiology) ที่มุ่งเน้นศึกษาลักษณะทางวัฒนธรรม เพื่อค้นหาว่า
สัญลักษณ์ทำหน้าที่สื่อความหมายในทางสังคมอย่างไร ซึ่งสามารถประมวลได้ออกมา
ทั้งหมด ๔ ประเด็นใหญ่ ประกอบด้วย การสื่อความหมายของดอกไม้เงินดอกไม้ทองใน
ทางศาสนา การเมืองการปกครอง (เชิงอำนาจ) เศรษฐกิจการค้า และวัฒนธรรมที่
หมายรวมนาฏศิลป์กับวรรณกรรมเข้าไว้ด้วย โดยกระบวนการสำคัญที่ทำให้ดอกไม้เงิน
ดอกไม้ทองกลายเป็นภาพแทนด้านการเมืองการปกครองเสียเป็นส่วนใหญ่ล้วนเกิดจาก
๓ ปัจจัยหลัก กล่าวคือ เจตจำนงหรือความตั้งใจ (intentional approach) แนวทาง
การศึกษาภาพแทนที่เชื่อว่าภาพแทน คือ เจตจำนง (intentional approach) อันเกิดจาก
ผู้กำหนดความหมายอย่างรัฐหรือนักประวัติศาสตร์ที่ถ่ายทอดข้อมูลผ่านแบบเรียน
ผ่านช่องทางการสื่อสาร และกระบวนการผลิตซ้ำบนพื้นฐานของแนวคิดชาตินิยม จึง
มีความหมายตามที่ตั้งใจที่จะให้ความหมาย ต่อมาคือ การประกอบสร้าง
(constructionist approach) เป็นกระบวนการสร้างความหมายโดยใช้ระบบภาพแทน ซึ่ง
ได้แก่ ความเข้าใจ (concept) และสัญญาณ (sign) สุดท้ายคือ ภาพสะท้อน (reflective
approach) เป็นชั้นปลายทางที่ทำให้เห็นความหมายที่ซุกซ่อนอยู่ในวัตถุ ผู้คน ความคิด
หรือเหตุการณ์ในโลกแห่งความจริง (Stuart Hall, 1997, p. 24-26)

สอดคล้องกับที่ โรล็อง บาร์ตส์ (Roland Barthes) นักทฤษฎีที่พัฒนาวิธีการ
ศึกษาลัญวิทยา ได้เสนอว่า ภาพแทนเป็นที่มาของกระบวนการสร้างความรู้ทางสังคม
จึงควรวิเคราะห์ระบบภาพแทนความจริงในฐานะตัวบท (text) เชื่อมโยงกับบริบททาง
สังคม (context) เพื่อทำความเข้าใจว่ากระบวนการสร้างภาพแทนความจริงเกิดขึ้น
เพื่ออะไร นอกจากนี้ ดอกไม้เงินดอกไม้ทองยังสามารถอธิบายได้ด้วยแนวทางศึกษา
วาทกรรม (Discursive approach) ที่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ความเชื่อมโยง
ระหว่าง “อำนาจ” กับ “ความหมาย” เพื่ออธิบายถึงกระบวนการสร้างภาพแทน

ความจริงกับนโยบายทางการเมืองที่เกิดขึ้น ซึ่งในกรณีนี้เป็นเรื่องของ การยอมรับอำนาจระหว่างรัฐที่มีอำนาจเหนือกว่าและอำนาจน้อยกว่า โดยเกณฑ์ที่ใช้ในการตัดสินความเหนือหรือด้อยกว่าของอำนาจเป็นไปตามสิ่งที่เรียกว่า “ทุนสัญลักษณ์” (symbolic capital) โดยจำแนกออกเป็นทุนทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม แต่ในบทความนี้จะเลือกวิเคราะห์ทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางการเมืองเป็นสำคัญ เนื่องจากทุนทางวัฒนธรรมสำหรับกรณีดอกไม้เงินดอกไม้ทองนั้นไม่ปรากฏว่าเจ้าประเทศราชได้บีบบังคับให้ต้องประดิษฐ์หรือสร้างตามแบบแผนทางวัฒนธรรมที่กำหนด แต่ให้อิสระตามฝีมือช่างของแต่ละท้องถิ่นเป็นสำคัญ

ทั้งนี้ ทุนทางเศรษฐกิจเกิดจากการสัมผัสสัมผัสและยอมรับว่ามีอยู่ เช่น ศักดิ์ศรีสถานภาพ อำนาจ ได้มาจากการที่ปัจเจกบุคคลหรือในกรณีดอกไม้เงินดอกไม้ทองนี้เป็นระดับรัฐซึ่งมีทุนเศรษฐกิจเป็นพื้นฐาน และหากมีทุนเศรษฐกิจมากพอ บุคคลในสังคมหรือรัฐใกล้เคียงก็จะรับรู้และยอมรับสถานะที่มั่งคั่ง เมื่อรัฐมีทุนสัญลักษณ์จากทุนเศรษฐกิจแล้วย่อมสามารถเปลี่ยนรูปเพื่อให้ทุนเศรษฐกิจได้เช่นกัน แต่การเปลี่ยนรูปอีกครั้งเป็นต้องได้รับความร่วมมือกันจากทุกกลุ่มในสังคม เพื่อให้ทุนสัญลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นมายังคงอยู่และได้รับการยอมรับเช่นเดิม เพราะสิ่งสำคัญสำหรับทุนสัญลักษณ์ คือ แรงขับในการให้ได้มาและการต่อสู้เพื่อรักษาทุนสัญลักษณ์นั้น ซึ่งกระบวนการในการให้ได้มาและการรักษาไว้มาจากแนวกริยา (disposition) ที่แสดงออกมาจากฮาบิตุสหรือแนวจริต อันเกิดจากกระบวนการขัดเกลาทางสังคม ได้แก่ รัฐครอบครัว สถาบันการศึกษา และสื่อมวลชน เป็นต้น

ต่อมาคือ ทุนทางการเมือง (Bourdieu, 1998, p. 192) เป็นรูปแบบหนึ่งของทุนสัญลักษณ์ เนื่องจากสัญลักษณ์หนึ่งของทุนทางการเมือง คือ ชื่อเสียงที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความน่าเชื่อถือ การรับรู้ และเห็นในคุณค่า หรือการแสดงออกซึ่งการมีชื่อเสียง ที่ผู้คนให้การยอมรับเคารพในตัวบุคคล หรือวัตถุที่แสดงออกถึงการมีหรือการถือครองอำนาจ ที่ผู้คนในสังคมรู้ว่าปัจเจกบุคคลนั้นถือครองอำนาจหรือวัตถุแห่งอำนาจนั้นอยู่ การมีทุนทางการเมืองทำให้มีอำนาจเชิงสัญลักษณ์ คืออำนาจที่ผู้คนยินยอมที่จะยอมรับผู้ใช้อำนาจเชิงสัญลักษณ์นั้นจากชื่อเสียง (credit) จากการสร้างความไว้วางใจ (entrust) และด้วยการสร้างความไว้นือเชื่อใจ (trust)

อำนาจเชิงสัญลักษณ์จึงเป็นอำนาจที่ดำรงอยู่ได้ด้วยการยอมรับในอำนาจเชิงสัญลักษณ์นั้นและเชื่อว่าทุนสัญลักษณ์มีอยู่จริง นักการเมืองจึงได้อำนาจทางการเมืองจากความไว้นื้อเชื่อใจที่ผู้คนให้กับเขา เมื่อนำมาเทียบเคียงกับกรณีการศึกษาทุนทางสัญลักษณ์ในดอกไม้เงินดอกไม้ทองจะพบว่า อำนาจเชิงสัญลักษณ์ในฐานะเป็นเครื่องบรรณาการเกิดจากชื่อเสียง (credit) ของรัฐที่มีอำนาจมากกว่าจากผลงานด้านสงครามที่ได้รับชัยชนะในการสู้รบหรือมีกองกำลังเหนือกว่า จึงก่อให้เกิดความไว้วางใจ (entrust) ในบรรดาประเทศราชว่ารัฐที่ตนยอมสวามิภักดิ์จะสามารถเป็นหลักประกันเสถียรภาพทางการเมืองการปกครองและเสรีภาพเชิงเศรษฐกิจการค้าให้แก่รัฐของตนได้ ดังนั้น จึงต้องสร้างความไว้นื้อเชื่อใจ (trust) ด้วยการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองไปเป็นเครื่องบรรณาการเพื่อเป็นสื่อกลางแสดงให้เห็นว่ายังจงรักภักดีและต้องการความคุ้มครองอยู่ ทั้งนี้ ดอกไม้เงินดอกไม้ทองเป็นภาพสะท้อนให้เห็นว่าการตีความโบราณวัตถุโดยใช้ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์เป็นเรื่องสำคัญ เพราะเป็นเหรียญสองด้านที่สามารถสะท้อนได้ทั้งภาพความขัดแย้งในเชิงลบและสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างรัฐในเชิงบวก ผู้ให้ข้อมูลจึงควรคำนึงถึงผลลัพธ์ที่จะตามมาในภายหลังจากการถ่ายทอดข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ ขณะที่ผู้รับสารก็ต้องมีวิจารณญาณและเลือกรับปรับใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งต่อตนเองและสังคมส่วนรวม

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาไทย

- กล้วยไม้ แก้วสนธิ. (๒๕๕๘). *พอลคอนแห่งอยุธยา*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เอโนเวล. กรมศิลปากร. (๒๕๕๒). *เมืองประเทศราชของสยามในสมัย รัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : เอดิชั่น เพรส ไพเรตส์ จำกัด.
- คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. (๒๕๕๒). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.
- “ครั้งแรกวัดพระแท่นศิลาอาสน์ไขว้ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง”. *ข่าวสด* ฉบับวันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๕๙.
- จรรย์สมร ผลบุญ. (๒๕๕๗). *การสร้างสรรค้ชุดการแสดงจาก ประวัติศาสตร์* :

- ประเพณีถวายดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง. มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา.
จักรพงษ์ คำบุญเรือง. (๒๕๕๙). จากอาณาจักรบ้านนาสู่เมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่:
โรงเรียนวัฒโนทัยพายัพ.
- จิตวา กลิ่นสุนทร. (๒๕๕๙). สถาบันพระมหากษัตริย์. มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับวันที่ ๔-๑๐
พฤศจิกายน ๒๕๕๙.
- จำนงค์ ทองประเสริฐ. (๒๕๕๔). พระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
อภิธรรมมหาธาตุ.
- ชัยวัฒน์ มีสัจฐาน. (๒๕๕๙). “ทบทวนความสัมพันธ์ สยาม-มลายู และการเข้ามาของ
ชาวมลายูในภาคกลางของประเทศไทย.” วารสารกึ่งวิชาการ ปีที่ ๓๗ ฉบับที่
๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๙.
- ณัฐา วิพลชัย. (๒๕๕๖). “มองสังคมผ่านภาษาจากรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้เรื่อง
พระยาขมพู.” วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏ
สุราษฎร์ธานี ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ หน้า ๑๒๙-๑๕๔.
- ธนทร์ฐิ นาคทั้ง. (๒๕๕๘). ประวัติศาสตร์บาดแผลในอาเซียน กับปัญหาเขตแดน
รัฐชาติ : สิ่งตกค้างจากการสงบ ๔ รัฐมลายูให้อังกฤษ ค.ศ. ๑๙๐๙.
ชลบุรี: คณะวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ธนศ อารณีสวรรณ. (๒๕๕๔). จากระบบบรรณาการถึงการปกครองแบบพิเศษใน
ปะตานี. วิทยาลัยนานาชาติปริดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- บังอร ปิยะพันธุ์. (๒๕๕๙). ประวัติศาสตร์ไทย การปกครอง สังคม เศรษฐกิจและ
ความสัมพันธ์กับต่างประเทศก่อนสมัยสุโขทัยจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕. นครปฐม:
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- บาร์บารา วัตสัน และลีโอนาร์ด วาย. อันตาฮา. (๒๕๕๗). ประวัติศาสตร์มาเลเซีย.
กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำรา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- พินธกร นามดี. (๒๕๕๗). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับรัฐมลายูในสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔). กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ไมเคิล โรท. (๒๕๕๒). ฝรั่งเศสอาคเนย์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มติชน.
- สมศักดิ์ ฤทธิภักดี. (๒๕๕๖). ต้นไม้ทองต้นไม้เงินสมัยรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ :
นิทรรศการพลังแผ่นดิน อัจฉรย์งานศิลป์แผ่นดินสยาม.

สมาคมนักข่าวหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย. (๒๕๕๕). *สามจังหวัดชายแดนใต้สมัย
ต้นรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัชกาลที่ ๕*. กรุงเทพฯ : ศูนย์ข่าวอิศรา.

สินชัย กระบวนแสง และวรรณสิริ นุ่นสุข. (๒๕๕๕). *การศึกษาชาติในการบูชาพระบรม
ธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง
จังหวัดนครศรีธรรมราช: กรณีดอกไม้เงินดอกไม้ทอง*. วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏ
นครศรีธรรมราช.

สุภัทรา ภูมิประภาส. (๒๕๕๐). “สี่กัษัตริยาปัตตานี : บัลลังก์เลือด และตำนานรักเพื่อ
แผ่นดิน.” *วารสารศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ ๒๘ ฉบับที่ ๕, หน้า ๗๖-๘๘.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Ahmad Abu Hassan. (2017). *Perlis Pernah Memberi Bunga Emas Kepada
Inggeris*. Orang perlis, Malaysia.

Cyril Skinner (1983). *A Malay Mission to Bangkok during the Reign of
Rama II*, Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society
Vol. 56, No. 2 (245) (1983), pp. 135-140.

Ismail, Bakti. (1960). *Bunga Emas Golden Flowers: Gift or Tribute
(Kelantan)*. Malaya in History 6, no. 1 (July).

Oot keat gin. (2004). *Southeast Asia: A Historical Encyclopedia, from Angkor
Wat to East Timor*. Santababara California.

Sharom Ahmat. (1984). *Tradition and Change in a Malay State: A Study
of the Economic and Political Development of Kedah, 1878-
1923*. MBRAS Monograph no. 12. Kuala Lumpur: Malaysian Branch
of the Royal Asiatic Society (MBRAS).

Susan Conway. (2012). *The politics of inland Southeast Asia: Tribute
Relations in the Nineteenth Century*. SOAS, University of London.

Wolters, O.W. (2008). *Early Southeast Asia: Selected Essays*. Craig J.
Reynolds, ed. Ithaca: Cornell University Press.